

Ғылыми парадигма. Көп  
парадигмалы лингвистика  
ҒЫЛЫМЫ

---

---

Ғылыми парадигма (грек тілінен. *παράδειγμα*, "сурет, үлгі, мысал, модель") - ғылыми қызметтің ғылыми қоғамдастық сөзсіз қабылдаған моделі. Ғылым философиясына бұл терминді Т.Кун[1] 1958-1959 жылдары[2] енгізген.

Парадигмалардың өзгеруі ғылыми революция кезінде орын алады, өйткені ғылыми білім секіріспен дамиды, ауытқулар парадигманың рөлін әлсіретеді, қоғамды өзгерту үшін адамдардың жаңа бірлестіктері пайда болады, ал революция кейбір институттарды басқалардың пайдасына ішінара тастауға мәжбүр етеді.

Томас Кун парадигманы "ғылыми қоғам мүшелеріне тән сенімдердің, құндылықтардың және т.б. тарихи қалыптасқан жиынтығы" деп сипаттады. Басқаша айтқанда, ол зерттеу әрқашан Қазіргі, жалпы қабылданған парадигма (қалыпты ғылым) аясында жүргізіледі деген идеяны енгізді. Бірақ оның орнына басқа парадигма келеді, онда зерттеушілер қабылданған парадигмаға сәйкес келмейтін басқатырғышты (аномалияны) кездестіреді.

Мұндай революцияның бір мысалы-Ньютон динамикасына көшу: ғылыми көзқарастардың өзгеруі ғылымның ауырлық күшінің себебін түсіндіруге міндетті емес екенін түсінуді қамтыды (Аристотель заманынан бері қалыптасқан), оның бар екендігін ескеру жеткілікті[3]. Т. Кун былай деп жазады: "Егер Ньютон динамикасын зерттейтін студент күш, масса, кеңістік және уақыт терминдерінің мағынасын ашса, онда оған оқулықтардағы анықтамалар емес, проблемаларды шешуде осы ұғымдарды бақылау және қолдану көмектеседі"

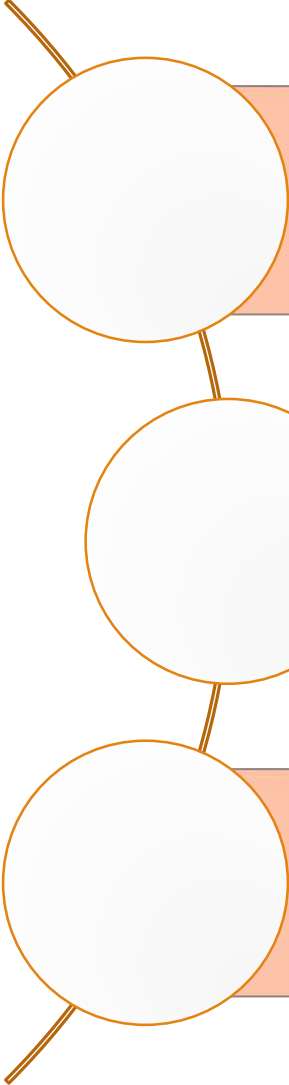
---

Ғылыми парадигма "қалыпты ғылымның" шеңберін анықтайды:

- негізгі заңдар мен ұғымдар;

- "метафизикалық компоненттер": фактілерді түсіндіруді «ғылыми» деп қабылдау үшін сәйкестік қажет критерийлер;

-құндылық преференциялары (мысалы, сандық және сапалық болжамдар, қарапайымдылық пен деталь арасындағы тепе-теңдік).



Кунның идеялары лингвистика тарихнамасына үлкен әсер етті. Кейбір лингвистер парадигма ұғымын ежелгі дәуірден бүгінгі күнге дейін тілдің бүкіл даму тарихына қолданды.

Басқа лингвистердің пікірінше, лингвистикадағы алғашқы ғылыми парадигма ХІХ ғасырдың басында пайда болды, сондықтан парадигма ұғымы тек ХІХ–ХХ және одан кейінгі ғасырлардағы лингвистикаға қатысты.

Тіл біліміндегі парадигмалардың санына келетін болсақ, бұл сұрақ ашық күйінде қалады. Дәстүр бойынша үш ғылыми парадигма ерекшеленеді: Салыстырмалы тарихи, жүйелік-құрылымдық және антропоцентрлік

---

"Салыстырмалы тарихи парадигма лингвистикадағы алғашқы парадигма болды, өйткені салыстырмалы тарихи әдіс зерттеудің алғашқы арнайы әдісі болды. Бүкіл ХІХ ғасыр осы парадигманың қамқорлығымен өтті. Жүйелік-құрылымдық парадигма кезінде зейін тақырыпқа, затқа, атауға бағытталды, сондықтан сөз басты назарда болды", – деп жазады В.А. Маслова.



---

А. М. Ломовтың пікірінше, жүйелік құрылымдық парадигма тіл элементтері болуы мүмкін деген болжамға негізделген, егер олар белгілі бір жүйе болып табылатын және әрбір жеке элементтің маңызды қасиеттерін анықтайтын кеңірек әмбебаптың құрамдас бөліктері ретінде қарастырылса, жеткілікті толықтығы мен қажетті қатаңдығымен білікті. Бұл лингвистикалық зерттеудегі ауырлық центрін тілдік имманенттілікке ауыстыруды білдірді және тілді кез – келген байланысты құбылыстардан (ең алдымен мәдениет, адам, қоғам) қатаң шектеуді талап етті.

---

Оқшаулану идеяларының дағдарысы лингвистиканы тілді оның сыртқы байланыстарының, адаммен, мәдениетпен, қоғаммен байланыстарының алуан түрлілігінде зерттеу қажеттілігіне әкелді. Антропоцентризм қазіргі лингвистикалық зерттеулерге тән сипатқа айналды. Антропоцентристік парадигма (А.М. Ломовтың номинативті-прагматикалық парадигмасы), В. А. Маслованың пікірінше, зерттеушінің мүдделерін объектіден таным субъектісіне ауыстырады, адам тілде және адамдағы тілде талданады.

Осы парадигма шеңберінде қалыптасатын негізгі бағыттар ретінде когнитивті лингвистика және лингвомәдениеттану деп аталады. Антропоцентризм, әрине, қазіргі лингвистиканың айрықша ерекшелігі болып табылады, бірақ оны парадигма мәртебесіне көтеру кейбір ғалымдарға оның әдіснамалық емес, онтологиялық болып саналатындығына байланысты күмән тудырады.



Ю. Н. Қарауылов тарихи, психологиялық, жүйелік-құрылымдық және әлеуметтік ғылыми лингвистикалық парадигмалар туралы жазады. Әлеуметтік (коммуникативті) парадигма аясында бірқатар бағыттар бөлінеді: антропоцентрилік, социолингвистикалық, когнитивті, психолингвистикалық, лингвомәдениеттану, олар қандай да бір жолмен мәтін мен сөйлеу әрекетімен байланысты.

Ю.Н.Қарауыловтың төрт лингвистикалық парадигмасын психологиялық және әлеуметтік парадигмаларды антропоцентристік парадигмаға біріктіру арқылы В. А. Маслованың жоғарыда аталған үш дәстүрлі лингвистикалық білім парадигмасына дейін азайтуға болатыны анық.

Дискурсивті талдау саласындағы әйгілі американдық ғалым Д. Шифрин лингвистикалық білімнің тек екі парадигмасын анықтайды: ресми (структуралистік) және тілдің табиғаты, зерттеу әдістері мен лингвистикалық талдаудың мақсаттары туралы әртүрлі идеяларға негізделген функционалды (интерактивті).

Функционалдық парадигма, Д. Шифриннің пікірінше, екі негізгі ережеге негізделген: (а) тілдің өзіне қатысты сыртқы болып табылатын функциялары бар; (б) сыртқы функциялар тіл жүйесінің ішкі ұйымдастырылуына әсер етеді. Бұл ережелер функционализмді бір жағынан сыртқы тіл функцияларын ескермейтін және тек тіл жүйесінің ішкі функцияларын зерттеумен шектелетін тәсілдерден, екінші жағынан формализмнен ажыратады.

Д.Шифрин терминологиясындағы функционалдық парадигма В.А. Маслованың антропоцентрлік парадигмасына сәйкес келеді.

## Е. С. Кубрякова қазіргі лингвистикалық парадигмаға қатысты барлық мектептер мен бағыттар үшін келесі төрт принципті көзқарасты анықтайды:

1) лингвистиканың басқа ғылымдармен байланысқа шығуында, сондай-ақ бірнеше сабақтас ғылымдарды интеграциялауда және жеке үлкен ғылымды ірілендіруде көрінетін экспансионизм;

2) антропоцентризм, оған сәйкес ғылыми объектілер адам үшін олардың рөлі тұрғысынан зерттеледі, бұл ретте антропоцентризм әртүрлі лингвистикалық бағыттарда бірдей емес нысандарды қабылдай алады;

3) зерттеу объектісінің функцияларын, оның мақсатын зерделеу ғылымның орталық проблемасына айналатын функционализм (немесе неофункционализм);

4) қазіргі лингвистиканың тілдің ішкі ұйымдастырылуына, оның жеке модульдеріне және т. б. белгілі бір түсініктеме табу тенденциясы ретінде түсіндірілетін экспланаторизм.

# Қорытынды

---

Лингвистикадағы ғылыми білім парадигмасы деп лингвистикалық қоғамдастықта кеңінен қабылданған белгілі бір тәсіл, теория, модель немесе зерттеу әдісі түсініледі. Тіл білімі полипарадигмалық. Оның көптеген әдістемелік және тұжырымдамалық бағыттары біртұтас түсіндіруді қажет етпейтін күрделі зерттеу объектісінен туындайды.

Жалпы лингвистиканың оңтайлы интегралды моделі және атап айтқанда мәтіннің интегралды моделі бағытындағы ізденістер лингвистикалық білімнің интегралды парадигмасы шеңберіндегі заманауи лингвистикалық зерттеулердің перспективалық бағыты болып табылады.

# Пайдаланылган әдебиеттер:

---

См.: Кун, Т. Структура научных революций. М. : Прогресс, 1975. С 11.

См.: Maasen, S. Metaphors and the Dynamics of Knowledge / S. Maasen, P. Weingart. L. ; N.-Y. : Routledge, 2000. P. 83.

См.: Кун, Т. Указ. соч.

Там же. С. 11.

См.: Звездкина, Э. Ф. Теория философии / Э. Ф. Звездкина, В. Ф. Егоров. М. : ЭКСМО, 2004. С. 378.